

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стверджується, що механізм правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин є динамічною та внутрішньо узгодженою системою правових засобів, складовими елементами якої є норми цивільного процесуального права, юридичні факти, акти правозастосування та суб'єкти правореалізації. Такий підхід до визначення структурних складових механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин максимально ефективний у ході відправлення правосуддя в цивільних справах.

Ключові слова: механізм правового регулювання, цивільні процесуальні правовідносини, елементи механізму правового регулювання процесуальних правовідносин.

Постановка проблеми. Механізм захисту суб'єктивних цивільних прав і охоронюваних законом інтересів у сучасних умовах зазнає суттєвих змін як з позиції організації (переважно за рахунок розширення сфери цивільної юрисдикції), так і з позиції вдосконалення правових інститутів та діяльності судових органів із розгляду і вирішення цивільних справ. Проте і право на отримання судового захисту також реалізується шляхом використання особою передбаченого законом процесуального механізму захисту її прав і законних інтересів у суді.

У доктрині сучасної правової теорії розв'язання проблем підвищення ефективності функціонування механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин, в основному, пов'язується з застосуванням інструментального (спеціально юридичного) і структурного (синхронного) підходів у розумінні його сутності при регулюванні суспільних відносин, у тому числі цивільних процесуальних. Отже, є всі підстави для запозичення загально-правового регулятивного механізму до специфіки цивільного процесуального права шляхом пристосування його складових елементів до процесу відправлення правосуддя у цивільних справах.

Ступінь наукової розробки проблеми. До дослідження різних аспектів механізму правового регулювання в різні роки вдавалися такі теоретики права, як С. С. Алексєєв, В. І. Гойман, О. Ф. Скакун, В. Н. Хропанюк, Л. С. Явич тощо. Більш галузевого спрямування механізм правового регулювання зазнає у працях таких учених: Н. І. Авдєєнко, М. А. Аржанов, А. І. Бобильов, В. М. Горшенєв, Л. Н. Завадська, В. М. Карташов, В. В. Комаров, О. Г. Лук'янова, А. В. Малько, Д. В. Морозов, М. М. Новікова, Н. Ю. Полянська, В. М. Протасов, Ю. С. Решетов, В. А. Сапун, М. О. Фокіна, С. Я. Фурса, Е. Р. Чернова, Б. В. Шейндлін, М. Й. Штефан, К. В. Шундіков. І хоча кожна галузь вітчизняного права так чи

інакше зазнає регулятивного впливу дії цього механізму, проте лише дослідники цивільного процесу залишаються осторонь висвітлення окреслених питань і до сих пір жодної комплексної праці, присвяченої питанням правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, у науці цивільного процесуального права здійснено не було.

Метою наукового дослідження є комплексний та всебічний аналіз науково-теоретичних праць представників різних галузей права задля виявлення складових елементів, що притаманні механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин. Для досягнення поставленої мети нами сформульовані такі **завдання**, як: дослідити розвиток вчень про механізм правового регулювання в теорії права та у науці цивільного процесуального права, зокрема, окреслити виділені раніше класифікації елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин і запропонувати власні пропозиції щодо доповнення існуючого переліку складових елементів цього правового явища.

Виклад основного матеріалу. В середині минулого століття науковці дедалі більше уваги почали приділяти питанням співвідношення матеріального і процесуального права, зокрема задоволенню потреб матеріального права процесуальним механізмом реалізації та захисту суб'єктивних прав та інтересів. Зокрема, у 1940 році виходить стаття М. А. Аржанова «Предмет и метод правового регулирования в связи с вопросом о системе советского права» [3, с. 12-15], яка поклала початок цілій низці досліджень питання правового регулювання суспільних відносин. Серед перших, хто запровадив поняття «механізм правового регулювання» та розкрив його зміст для теоретичного осмислення у своїх дослідженнях, були такі теоретики права, як Л. С. Явич [23] та Б. В. Шейндлін [21]. Найбільш фундаментальними дослідженнями механізму право-

вого регулювання з позицій правового інструменталізму є праці С. С. Алексєєва [2] і В. М. Горшенева [7]. В такому ж напрямку механізм правового регулювання аналізується і з позицій теорії правових засобів (О. В. Малько [11, с. 66-78], К. В. Шундигов [22], В. А. Сапун [15]). Та найпершим системний погляд на цю проблему запропонував все ж таки С. С. Алексєєв у роботі «Механизм правового регулирования в социалистическом государстве» (1966 р.), який зазначив, що механізм правового регулювання – це послідовність визначених стадій, що складаються з відповідних елементів [2, с. 35]. Ці міркування стали надзвичайно продуктивними для подальшого розвитку наукової думки: ідея про системну будову механізму правового регулювання знайшла своє підтвердження у подальших розробках [5, с. 65-92]. І в наш час є праці загальнотеоретичного спрямування, присвячені механізму правового регулювання суспільних відносин [8].

Загальне для всіх процесуальних галузей права поняття «механізм процесуального регулювання» застосував В. М. Протасов у монографії «Основы общеправовой процессуальной теории» [14], два параграфи якої присвячені винятково характеристиці цієї правової конструкції та її елементам. Своє логічне продовження та розвиток його висновки знайшли у монографії О. Г. Лук'янової «Механизм процессуального регулирования и его элементы», де також була розроблена структура й елементи механізму саме процесуального регулювання [10, с. 91-96].

Що ж стосується цивільного процесуального права, то можна констатувати очевидну нестачу теоретичних напрацювань і досліджень питань механізму правового регулювання саме цивільних процесуальних правовідносин у наш час. Хоча дослідження механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, як взаємодіюча система реально діючих елементів, які втілюють на практиці нормативні приписи цивільного процесуального законодавства, в наш час надзвичайно важливе. Адже усвідомлення основних принципів функціонування цього механізму та його складових частин дозволяє глибше зрозуміти причини неефективності багатьох правових норм і подолати наслідки окремих законодавчих колізій.

Перш ніж перейти до аналізу складових елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, вважаємо за необхідне вказати, що саме ми розуміємо під цим поняттям. На наш погляд, механізм правового регулювання цивільних процесуальних право-

відносин – це системна сукупність складних, взаємозумовлених процесуально-правових засобів, за допомогою яких держава забезпечує ефективний вплив цивільного процесуального права на ті правовідносини, що виникають, змінюються і припиняються у цивільному судочинстві.

Що ж до радянських процесуалістів, то у 1969 році Н. І. Авдеєнко опублікувала працю «Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права» [1], проте елементи механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин учена не виділяла. Як правило, представники цивільного процесуального права і досі залишаються осторонь дослідження цього питання, а отже, широкий підхід до визначення елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин на монографічному рівні свого розвитку не отримав, хоча і здійснювались спроби сконструювати системний механізм дії права. Переважна більшість праць сучасності, як правило, або взагалі не розглядає окреслену проблему та її структурні елементи, або торкаються їх фрагментарно. Наприклад, Т. В. Сахнова, окремо розглядає лише такі елементи механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, як самі цивільні процесуальні правовідносини, вважаючи їх юридичним механізмом «життя» цивільного процесу [16]. Проте очевидно, що елементи механізму процесуального регулювання мають бути розглянуті більш детально з метою виявлення їх внутрішніх закономірностей для подальшої оптимізації.

Найбільш традиційні елементи механізму правового регулювання суспільних відносин класифікував С. С. Алексєєв, який виділив норми права, правовідносини (юридичні факти) і акти правозастосування та реалізації [2, с. 7, 16, 30 та ін.]. Поділяють цю точку зору й інші теоретики права [19, с. 728], адже всі перераховані елементи механізму правового регулювання пов'язані між собою однаковими принципами існування, єдиним правовим середовищем реалізації, одними способами і методами. Більше того, кожен з представлених елементів існує і функціонує лише у взаємодії з іншими. Їх об'єднаність і упорядкованість зумовлена головною інтегративною ознакою механізму права – правовим регулюванням. Варто погодитися з С. О. Кареліною, яка стверджує, що елементи механізму правового регулювання утворюють складну систему, в результаті чого кожен окремий елемент набуває якостей, притаманних самій системі, а, реалізуючись, сприяє досягненню загальної мети, що сто-

їть перед системою; разом з тим і сама система «позичає» якості своїх елементів [9, с. 18]. Справді, сприйняття механізму правового регулювання як об'єктивно зумовленої й активно функціонуючої системи, дає можливість утворення з елементів механізму правового регулювання цілісної і стійкої структури, що виникає в результаті скоординованості цих складових. Причому ця сукупність зв'язків носить не тільки функціональний характер, а й, за словами С. П. Нарикової, виступає у вигляді своєрідного замкненого кола, в середині якого кожен елемент зв'язку є одночасно й умовою, і наслідком іншого [12, с. 39]. Стосовно цивільного процесуального права цей зв'язок можна продемонструвати на прикладі цивільних процесуальних правовідносин, які, з одного боку, є об'єктом регулювання нормами цивільного процесуального права, а з іншого – самі стають формою реалізації правових приписів цивільного процесуального законодавства.

Наведена триада елементів механізму правового регулювання (норма права, юридичні факти та акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) сьогодні покладена в основу інструментального підходу до класифікації елементів механізму правового регулювання і є домінуючою у вітчизняній юридичній науці. Водночас, універсальний характер запропонованих складових елементів повною мірою проявляється і в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних відносин, який також традиційно складається з норм цивільного процесуального права, юридичних фактів (складів) і актів правозастосування (ухвал, рішень, постанов тощо) [10, с. 32].

Однак поряд з вузькоінструментальним трактуванням механізму правового регулювання, що вже стало традиційним, у вітчизняній юридичній науці набуває все більшого поширення підхід, що інтерпретує його з більш широких соціально-юридичних позицій. Наприклад, у багатьох науковців елементний склад механізму правового регулювання суспільних відносин звужується за рахунок виключення зі складу елементів правовідносин [8, с. 134-136; 10, с. 54;], або розширюється за рахунок внесення до нього додаткових компонентів, наприклад, правових статусів [12, с. 56] або правозастосування [13, с. 136-141] тощо.

Як бачимо, сформулювати єдину логічно несуперечливу теоретичну конструкцію механізму правового регулювання у вітчизняній теоретично-правовій науці в наш час не вдається. Як запевняє Е. Р. Чернова, наявність різних підходів до трактування елементного набору механізму правового регулювання суспільних відносин на-

лежить розглядати, з одного боку, в якості підтвердження складності і багатоаспектності явища, що відображається поняттям «механізм правового регулювання», а з іншого – як показник нормальної динаміки самої теоретично-правової науки [20, с. 86].

При цьому вважаємо за необхідне зазначити, що, попри розрізненість і суперечливість запропонованих ученими складових елементів механізму правового регулювання, всі вони мають одну спільну рису, яка об'єднує їх у чітку логічно обґрунтовану концепцію – йдеться, насамперед, про те, що всі вони є або результатом, або причиною людської діяльності, а отже, без відповідного суб'єкта застосування на практиці жоден з них реалізований не може бути.

Стосовно цивільного процесуального права, то, зважаючи на наведені вище міркування, вважаємо за необхідне доповнити перелік елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин ще однією складовою – суб'єктом правореалізації (насамперед, суд (гл. 3 ЦПК України) та інші учасники цивільного процесу (гл. 4 ЦПК України), адже правове регулювання в цілому є різновидом людської діяльності, скерованої, переважно, на впорядкування тих відносин, які входять до предмета правового регулювання. Тому, як відзначає В. І. Гойман [6, с. 118], механізм дії права охоплює і соціально-юридичні засоби, і суб'єктивну складову (особу, яка функціонує у сфері дії права). Поділяють таку пропозицію окремі теоретики права (В. М. Сиріх [17, с. 166]), які стверджують, що механізм правового регулювання – це складна динамічна система, що складається не лише з правових засобів, але й обов'язковим елементом є особа, та її правовий статус. Як запевняє В. М. Вітрук, між визначенням правового статусу особи та іншими елементами механізму правового регулювання утворюються необхідні зв'язки, дослідження яких призводить до підвищення ефективності всього механізму правового регулювання суспільних відносин [4, с. 16-17]. Поширена така думка і в працях зарубіжних науковців [24, с. 141; 20, с. 79].

Вважаємо, що таке розширення класичних складових елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин за рахунок доповнення їх суб'єктною складовою зробить теоретичне осмислення процесу здійснення судочинства більш повним та усестороннім, а також дозволить удосконалити загальний регулятивний вплив права на відповідну групу суспільних відносин. Слід зазначити, що допов-

нення елементів механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин суб'єктною складовою, на наше переконання, не призведе до подальшого дублювання елементів цього механізму. Оскільки все більше вчених-процесуалістів виключають цивільні процесуальні відносини (внутрішня структура яких охоплює тріаду: суб'єкт, об'єкт і зміст) зі складу класичних елементів механізму правового регулювання, замінюючи його на фактичні склади [8, с. 134-136; 10, с. 54; 18, с. 18-31], про що зазначалося нами вище.

Хоча наведена позиція порівняно нова для доктрини вітчизняного цивільного процесуального права, проте серед дослідників інших галузей права були вже здійснені поодинокі спроби класифікувати суб'єкти механізму правового регулювання на групи залежно від ролі та функцій, які вони виконують у судочинстві. Так, Е. Р. Чернова вирізняє суб'єкти юридичної діяльності та суб'єкти правозастосовної діяльності [20, с. 52]. Дещо схожу класифікацію пропонує Д. В. Тарабрін, який розрізняє суб'єкти, які своїми діями безпосередньо реалізують надані законом права (тобто це всі учасники цивільного судочинства) і суб'єкти, що сприяють такій реалізації (суд, представники тощо) [18, с. 74].

Висновки. Підсумовуючи все вищенаведене, вважаємо, що механізм правового регулювання цивільних процесуальних відносин являє собою систему складних, взаємозумовлених процесуально-правових елементів, за допомогою яких держава забезпечує ефективний вплив цивільного процесуального права на суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються у цивільному судочинстві. Складовими елементами цього механізму є норми права, юридичні факти, акти правозастосування та суб'єкти правозастосування. Саме такий підхід до визначення структурних складових механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин максимально ефективний у ході відправлення правосуддя, оскільки дозволяє комплексно згрупувати регулятивний вплив цивільного процесуального права задля взаємодії з іншими невід'ємними компонентами соціального життя суспільства (державою, політикою, ідеологією, традиціями тощо).

Список літератури

1. Авдеенко Н. И. Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права [Текст] / Н. И. Авдеенко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1969. – 71 с.

2. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве [Текст] / С. С. Алексеев. – М. : Госюриздат, 1966. – 187 с.

3. Аржанов М. А. Предмет и метод правового регулирования в связи с вопросом о системе советского права [Текст] / М. А. Аржанов // Советское государство и право. – 1940. – № 8. – С. 12-15.

4. Витрук В. Н. Общая теория правового положения личности [Текст] / В. Н. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 210 с.

5. Витченко А. М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений [Текст] / А. М. Витченко // Вопросы теории государства и права. – Саратов : СЮИ, 1968. – Вып. 1. – С. 65-92.

6. Гойман В. И. Действие права (Методологический анализ) [Текст] / В. И. Гойман. – М. : Академия МВД России, 1992. – 182 с.

7. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе [Текст] / В. М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 258 с.

8. Завадская Л. Н. Механизм правового регулирования [Текст] / Л. Н. Завадская. – М. : Наука, 1992. – 288 с.

9. Карелина С. А. Механизм правового регулирования отношений несостоятельности (банкротства) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 [Текст] / С. А. Карелина. – М., 2008. – 638 с.

10. Лукьянова Е. Г. Механизм процессуального регулирования и его элементы [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2001. – 106 с.

11. Малько А. В. Правовые средства : вопросы теории и практики [Текст] / А. В. Малько // Журнал рос. права. – 1998. – № 8 – С. 66-78.

12. Нарыкова С. П. Системный подход к исследованию механизма правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук [Текст] / С. П. Нарыкова. – М., 2006. – 180 с.

13. Осипов М. Ю. Механизм правового регулирования и его типы [Текст] / М. Ю. Осипов // Право и государство : теория и практика. – 2006. – № 3. – С. 136-141.

14. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории [Текст] / В. Н. Протасов. – М. : Юридическая литература, 1991. – 143 с.

15. Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации права [Текст] / В. А. Сапун. – СПб. : Лексикон, 2002. – 344 с.

16. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты [Текст] / Т. В. Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 696 с.

17. Сырых В. М. Теория государства и права : Учебник для вузов [Текст] / В. М. Сырых. – М. : Эксмо, 2005. – 703 с.
18. Тарабрин Д. В. Механизм реализации гарантий гражданского судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук [Текст] / Д. В. Тарабрин. – Саратов : СЮИ, 2007. – 174 с.
19. Теория государства и права : курс лекций [Текст] / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юрист, 2001. – 776 с.
20. Чернова Э. Р. Юридическая деятельность в механизме правового регулирования : на примере деятельности органов внутренних дел МВД РФ : дис. ... канд. юрид. наук [Текст] / Э. Р. Чернова. – Уфа, 2007. – 186 с.
21. Шейндлин Б. В. Сущность советского права [Текст] / Б. В. Шейндлин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1959. – 139 с.
22. Шундигов К. В. Цели и средства в праве (Общетеоретический аспект) : Автореф. ... дис. канд. юрид. наук [Текст] / К. В. Шундигов. – Саратов, 1999. – 24 с.
23. Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений [Текст] / Л. С. Явич. – М. : Госюриздат, 1961. – 172 с.
24. Algis Mickunas, Joseph Pilotta. Civilizations, cultures, lifeworlds. Comparative studies [Text] / Algis Mickunas, Joseph Pilotta. – Vilnius : Mykolas Romeris University, 2011. – 202 p.

Стаття надійшла до редколегії 31 жовтня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

S.V. Kimchynska

The subject composition of the mechanism of civil procedural regulation

Summary

In the article it is issued that mechanism of legal regulation of civil procedural relations – is a dynamic and internally consistent system of legal remedies, the constituent elements of which are the rules of civil procedure law, legal facts, acts of the legal enforcement and the subjects of the legal implementation. This approach to the determination of structural components of the mechanism of legal regulation of civil procedural relations is the most efficient in the improvement of justice in civil cases.

Key words: the mechanism of legal regulation, the civil procedural law relationships, the elements of the mechanism of legal regulation of procedural relationships.

S.V. Kimchinskaya

Субъектная складовая механизма гражданского процессуального регулирования

Аннотация

Утверждается, что механизм правового регулирования гражданских процессуальных правоотношений – динамическая и внутренне согласованная система правовых средств, составляющими элементами которой являются нормы гражданского процессуального права, юридические факты, акты правоприменения и субъекты правореализации. Такой подход к определению структурных составляющих механизма правового регулирования гражданских процессуальных правоотношений максимально эффективен в ходе осуществления правосудия в гражданских делах.

Ключевые слова: механизм правового регулирования, гражданские процессуальные правоотношения, элементы механизма правового регулирования процессуальных правоотношений.